

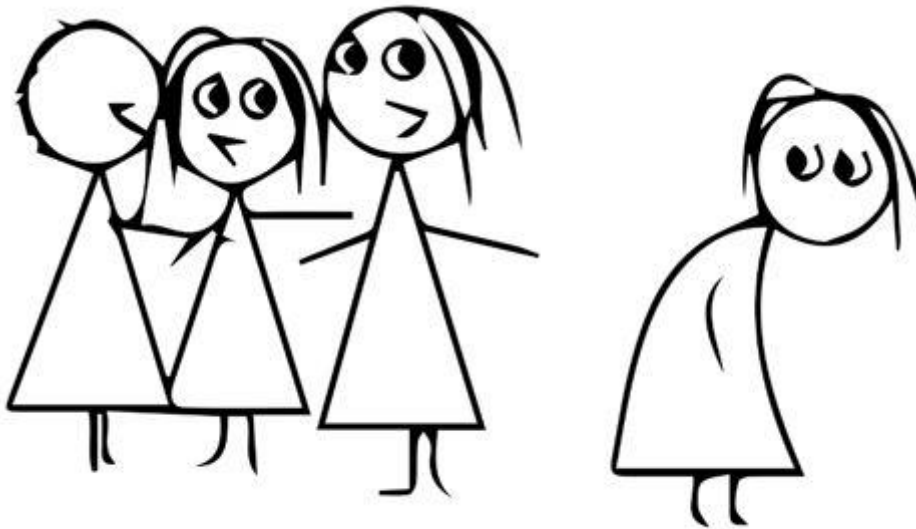
PPT for Ytre Nordmøre

Ta grep

Rapport 2 fra Førskoleprosjektet
(2017)

Mobbing i Barnehagen

Kari Leren

Averøy – Aure – Kristiansund - Smøla

Heftet kan lastes ned fra PPT for Ytre Nordmøre sin hjemmeside: <http://www.pptytrenordmore.no>

Forord

«Førskoleprosjektet» må sees i lys av både prosjektet «Rett diagnose, men feil medisin» (2011-2013) og prosjektet «Ta Grep» (2013 -2015). Begge prosjektene har vært rettet mot grunnskolen. «Rett diagnose, men feil medisin» var et analytisk og utforskende prosjekt der man søkte å finne årsakene til økningen i spesialundervisningen i årene etter 2006. Prosjektet «Ta grep» var et mer praktisk og tiltaksrettet prosjekt hvor det blant annet ble utarbeidet flere veiledningshefter. Disse heftene som omhandlet tema læringsmiljø, klasseledelse, mobbing og psykiske vansker. Disse er tilgjengelig for nedlastning fra PPTs hjemmeside.

«Førskoleprosjektet» og det påfølgende sideprosjektet «Mobbing i barnehagen», som dette heftet omhandler, bringer førskolen inn under fanen «Ta Grep». Et sentralt mål for «Førskoleprosjektet» har vært å etablere en felles forståelse og standard for pedagogisk kvalitet i barnehagene. Se her Ta Grep-rapporten «Førskoleprosjektet».

PPT ser at et økende antall barn henvises både til PPT og BUP hvor problemstillingene er knyttet til relasjonsvansker. Nettopp ved denne type vansker, er læringsmiljøet og den relasjonelle kvaliteten i barnehagen av stor betydning. Barnehagelovens formålsparagraf fremhever at *«Barnehagen skal i samarbeid og forståelse med hjemmet ivareta barnas behov for omsorg og lek, og fremme læring og danning som grunnlag for allsidig utvikling.»* Videre understrekes det at barnehagen *«skal bidra til «trivsel og glede i lek og læring, og være et utfordrende og trygt sted for fellesskap og vennskap»*. Når barn opplever at de blir plaget og utestengt fra lek og fellesskap av andre barn, er ikke barnehagen «et trygt sted» for disse barna. Ut fra dagens kunnskap vet vi at også barn i barnehagen mobber og blir mobbet. Akkurat som det kan være vanskelig å forstå at dette skjer i skolen, er det kanskje enda vanskeligere for oss voksne å erkjenne at dette kan skje i barnehagen. Men når det først er erkjent, pålegger det oss å ha kunnskap om hvorfor det skjer, hvordan vi kan forhindre at det skjer, og stoppe det når vi oppdager at det skjer. Barn i førskolen er i enda større grad enn eldre barn i skolen svært påvirkelig på måten vi voksne fremviser holdninger, atferd og verdier. Voksnes oppførsel overfor barn har faktisk mer å si enn barnets egen atferd (Hamm & Hoffman 2016). Hvordan vi voksne forholder oss til barn, påvirker derfor barnets væremåte både direkte og indirekte. Dette heftet har derfor mye fokus på hvordan vi som voksne kan endre vår måte å forholde oss til barn på, som igjen bidrar til at barna endrer sin væremåte. Vi er opptatt av å komme tidlig til, både hva angår å fremme og styrke positiv atferd, og redusere atferd som verken er bra for barn som mobber eller barna som mobbes og utestenges. Vi håper innholdet i dette heftet vil være til nytte og inspirere de som jobber i barnehagene til å løfte frem tanker og handlinger som gjør at barnehagene blir det de er ment å vær: Et trygt og inkluderende sted for alle barn.

Kristiansund N den 05.11.17

Christine Reitan

Styreleder PPT Ytre Nordmøre

Caroline Kvistnes

leder for PPT Ytre Nordmøre

Tormod Sandvik

Kommunepsykolog

INNHOOLD

INNLEDNING.....	5
TEORI OG FORSKNING.....	6
PROSJEKTETS ORGANISERING	7
PROSJEKTETS REFERANSEGRUPPE:.....	7
PROSJEKTDELTAGERE	7
STYRINGSDOKUMENTER.....	7
PROSJEKTBESKRIVELSE	8
HVA ER MOBBING?	9
KONFLIKT	9
DIREKTE OG INDIREKTE MOBBING	9
REAKTIV OG PROAKTIV AGGRESJON.....	10
REAKTIV AGGRESJON.....	11
PROAKTIV AGGRESJON	12
HVA ER DET SOM GJØR AT IKKE ALLE VOKSNE GRIPER INN?	15
FOREBYGGING AV MOBBING	16
HVA ER TILKNYTNING?.....	16
ULIKE FORUTSETNINGER	18
SOSIAL KOMPETANSE	18
EMPATI OG ROLLETAKING.....	19
SELVKONTROLL.....	20
SELVHEVDELSE.....	21
SELVFØLELSE.....	21
LEK OG UTESTENGELSE	22
FELLESTREKK FOR UTESTENGTE BARN	22
VENNSKAP	24
AVDEKKE MOBBING.....	24
OBSERVASJONER	24

BARNESAMTALER	25
SOSIOGRAM	25
FARGEKODINGSSKJEMA	26
NÅR VOKSNE STÅR I FARE FOR Å MOBBE BARN	26
VOKSNE SOM KRENKER BARN	27
HVA SKJER MED BARN SOM MOBBER?.....	28
FORELDRESAMARBEID I AVDEKKING AV MOBING	29
ENDRINGER I BARNES ATFERD	29
BARNEHAGENS ARBEID MOT MOBING HANDLER FØRST OG FREMST OM:	31
SITERTE VERK	32

INNLEDNING

Mobbing ble først nevnt i slutten av 1960 tallet og har opp gjennom tidene fått stadig mer fokus. I Norge ble mobbing for alvor satt på dagsorden av regjeringen i 2002 og med videre fokus i 2005, 2006 og 2009. Arbeid mot mobbing skjer på ulike arenaer og nå er også barnehagen blitt en sentral arena der det jobbes med å motvirke mobbing

Alle barn og unge har behov for å oppleve trygghet og tilhørighet. De har også behov for å bli verdsatt – å være en verdifull del av det sosiale fellesskapet. Dette er avgjørende for deres kognitive, psykologiske og sosiale utvikling. Å bli utsatt for mobbing truer behovene for trygghet, tilhørighet og følelse av verd og kan derfor undergrave individets utviklingsmuligheter

Derfor er det viktig at ansatte i barnehagene har kunnskap om hvordan mobbing kan forebygges og avdekkes. Man må legge til rette for at alle barn opplever barnehagen som et godt sted å være, samtidig som man tilstrebe og gjøre barna så sosialt trygg at de står godt rustet når de går ut av barnehagen og skal videre inn i skoleløpet.

Ut ifra den forskningen som foreligger i dag, er det derfor grunn til å tro at selv barn i barnehagen kan plage andre jevnlig verbalt og fysisk. De kan også utestenge andre barn fra lek og spre rykter om andre. Forskning viser også at barnehagebarn som har en slik begynnende mobbeatferd, har økt risiko for å fortsette med denne typen atferd i barneskolen.

Voksne har ansvar for å lede barn inn på gode spor. For å veilede små barn inn i positivt samspill med andre barn, trenger voksne derfor kunnskap om hvorfor barn utvikler mobbeatferd og hva som kan være mobbeatferd.

Dessverre er det slik at enkelte barn blir oftere «svarteper» i barnehagen, ikke bare blant barna, men også blant de ansatte. Det er derfor viktig at barnehagene ser på sin egen praksis og holdninger til det enkelte barn i sin egen barnehage.

I løpet av siste halvdel av 2016 ble Foreldreutvalget for barnehager kontaktet av 24 foreldre som hadde varslet om mobbing og mistrivsel i barnehagen uten å bli tatt på alvor. Dette er en tredobling i slike henvendelser om mobbing sammenliknet med hele 2015.

Gjennom mitt arbeid med «Prosjekt førskole» i perioden 2015-2017 som hadde fokus på kvalitet i barnehagen, ble det foretatt intervju av 48 ansatte i til sammen 16 barnehager. Et par av spørsmålene omhandlet mobbing; «Hvordan jobber dere for å forebygge mobbing i barnehagen?» «Har dere nedskrevne strategier for hvordan dere skal håndtere avdekket mobbing?»

Mange svarte at de hadde stor fokus på forebygging av mobbing, men ikke alle greide helt å se arbeidet med forebygging av mobbing opp mot det daglige arbeidet i barnehagen. Enkelte mente at dette var noe man jobbet med ved siden av, et eget «kakestykke».

Det ble også nevnt av andre at det kan være en del uenighet innad i personalet om hendelser kan defineres som mobbing eller ikke.

I forhold til håndtering av avdekket mobbing var det flere som savnet mer kunnskap om og en handlingsplan for dette.

Arbeid med handlingsplaner var på gang i de fleste kommunene jeg jobbet inn mot i 2016. Etter forespørsel i 2017 viste det seg at en av fire kommuner mangler handlingsplan for de kommunale barnehagene.

Gjennom å ha deltatt på en kursrekke om «Mobbing i skolen» i regi av PPT for Ytre Nordmøre, ble det enda mer klart hvor viktig rolle barnehagene har for å jobbe aktivt med å forebygge, avdekke og stoppe begynnende mobbeatferd i tidlig alder.

Selv om mobbing er et begrep som nå benyttes både i skole og barnehage og man kan se en del likhetstrekk, ble det fort klart at kurs om mobbing rettet inn mot barnehagene i forhold til dette tema, måtte ha et annet fokus, en annen innfallsvinkel enn inn mot skolen.

I og med at prosjektleder valgte å «kjøre» tre-timers kurs på kveldstid for å få med hele personalet i den enkelte barnehage, måtte det foretas en utvelgelse i forhold til innhold.

Hovedvekt i kursene har derfor vært på forebygging og avdekking av mobbing. Dette er kanskje den største utfordringen for barnehagene?

Erfaringer som er gjort etter gjennomføring av «Prosjekt førskole», har også hatt en stor innvirkning på hvilke fokusområder kursene inn mot barnehagen skulle inneholde. Her er det tatt utgangspunkt i erfarne styrker og svakheter gjennom arbeid med prosjektet, både i forhold til resultat av påstandsundersøkelser som ble gjennomført, observasjoner ut i barnehagene med fokus på relasjoner barn/voksne, voksne/voksne, intervju og samtale med styrere samt gjennom tett samarbeid med førskole-/veiledningsteam ved PPT.

TEORI OG FORSKNING

Mobbing kan gi alvorlige skadevirkninger som blant annet depresjon, frykt, angst og selvmordstanker. En studie viser også at det er en sammenheng mellom det å ha blitt mobbet og senere PTSD symptomer (Post-traumatisk stresslidelse). (Olweus, 1992; Olweus, 1974; Olweus & Idsøe, 2001)

Forskning viser at andelen elever som blir mobbet, synker med høyere klassetrinn. Det er altså de yngre og svakere barna som er mest utsatt. Mange kan ha vanskelig for å tro at mobbing skjer blant barn i barnehagen. Vi vet at mobbing finnes i alle aldersgrupper. Det ville vært underlig dersom mobbing var noe som først oppstod når barn begynte på skolen. (Lamer, 2007)

Med tanke på dette, ser en viktigheten ved å jobbe aktivt med å redusere begynnende mobbeatferd i barnehagen.

En del barn i barnehagealder kan vise vedvarende tendens til å utestenge, erte, sparke og slå andre barn. Kan vi kalle dette for mobbing? skriver universitetslektor Tove Flack som i mange år har forsket på mobbing.

Hun opplever at forskere har blitt flinkere til å ta hensyn til barnets alder og utvikling når en forsøker å fange opp mobbeatferd blant små barn. Både videoopptak av barn og observasjoner har vist å gi verdifull informasjon, og mye tyder på at førskolebarn kan gi pålitelige opplysninger om mobbing når de blir vist bilder av barna i barnehagen.

Forskning på barns trivsel og medvirkning i barnehagen i Norge.

(NTNU, 2012) viser at 12% av barna sier at de ofte blir plaget av andre barn når de er i barnehagen.

Prosjektet «Hele barnet, hele løpet, mobbing i barnehagen» (2013-2015) har vært et samarbeid mellom Universitetet i Agder, Kristiansand kommune og Sørlandet sykehus.

Funn peker utvilsomt mot en anerkjennelse blant familier, barnehageansatte og barn om at mobbing faktisk foregår i barnehage. Varme, tydelige, tilstedeværende og samarbeidende voksne som ser og handler når små barn blir utsatt for gjentatte negative handlinger, er avgjørende i arbeidet mot mobbing i barnehagen. Det

betyr at det trengs voksne som har et bevisst forhold til egne holdninger og kompetanse om barns atferd. Videre at den/de voksne er bevisst sin rolle når konflikter mellom barn oppstår eller når noen blir utestengt fra lek. Det henger igjen sammen med hvordan hverdagslivet i barnehagen er organisert med tanke på tilrettelegging for lek og voksnes tilstedeværelse.

Stadig evaluering av egen praksis der dialog mellom de voksne er en del av barnehagens praksis, vil da være en viktig faktor for en barnehage som arbeider aktivt mot mobbing.

PROSJEKTETS ORGANISERING

Prosjektet mobbing i barnehagen har vært en forlengelse av «Prosjekt førskole» som omhandlet kvalitet i barnehagen.

«Prosjekt mobbing i barnehagen» har vært et fellesprosjekt for kommunene Aure, Averøy, Smøla og Kristiansund og har vært delfinansiert av Fylkesmannen.

Prosjektstyret er styret i PPT.

Leder for PPT har vært daglig ansvarlig for fremdrift av prosjektet.

PROSJEKTETS REFERANSEGRUPPE:

- Elin Aspen – spesialkonsulent barnehage Kristiansund
- Elisabeth Nedal – spesialpedagog for barnehager Averøy
- Laila Hopshaug – enhetsleder for barnehager Smøla
- Gunn Haugseth – enhetsleder for barnehager Aure
- Ivarna Bjørshol – spesialpedagog for barnehager Averøy

PROSJEKTDELTAGERE

Det er til sammen 39 kommunale og private barnehager i PPT distriktet for ytre Nordmøre.

Av disse deltok 31 barnehager på kurs i mobbing.

I kommune deltok ikke, men ønsket dette kurset i løpet av høsten 2017.

STYRINGSDOKUMENTER

I barnehagen har man ulike lovverk og styringsverktøy som gir føringer for arbeidet med forebygging av mobbing i barnehagen. Her nevnes blant annet:

FN,S BARNEKONVENSJON

BARNEHAGELOVEN

RAMMEPLAN FOR BARNEHAGEN

BARNEKONVENSJONEN

Barnekonvensjonen er sentral ved at den tydeliggjør barnets stilling som eget rettssubjekt og nedfeller egne rettigheter for barn på områder der det er nødvendig.

ARTIKKEL 3 – BARNETS BESTE.

Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn.

ARTIKKEL 12 – OM Å SI MEININGEN SIN

Alle barn i Norge skal få si meningen sin, og de skal bli lyttet til.

BARNEHAGELOVEN

Barnehagen skal møte barna med tillit og respekt og anerkjenne barndommens egenverdi. Den skal bidra til trivsel og glede i lek og læring og være et utfordrende og trygt sted for fellesskap og vennskap. Barnehagen skal fremme demokrati og likestilling og motarbeide alle former for diskriminering. (Barnehageloven § 1 Formål, 2. og 3. ledd)

RAMMEPLAN FOR BARNEHAGEN

Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver redegjør for barnehagens samfunnsmandat. Den sier blant annet at barn både må få oppleve tilknytning og fellesskap og kjenne at de kan utøve sin selvbestemmelse og uttrykke egne intensjoner. Barn må støttes til å leve seg inn i andres situasjon og til å ta hensyn til andre. Både kroppslig og språklig gir barn uttrykk for hvordan de har det. De yngste barna formidler sine synspunkter ved kroppsholdninger, mimikk og andre følelsesmessige uttrykk. Barns følelsesmessige uttrykk skal bli tatt på alvor. Barn må støttes til å undre seg og stille spørsmål. De må oppmuntres aktivt til å gi uttrykk for sine tanker og meninger og møte anerkjennelse for sine uttrykk. Der hvor barns selvfølelse krenkes, ligger kimen til hensynsløshet, mobbing og manglende empati. (Rammeplan 2011)

PROSJEKTBEKRIVELSE

Prosjektets formål var å bidra til å høyne kompetansen i barnehagene i PPT distriktet på Ytre Nordmøre i forhold til tema mobbing i barnehagen.

Gjennom arbeid med «Prosjekt førskole» var det noen områder som pekte seg ut som forbedringsområder og som må anses å være viktig i forhold til forebygging og avdekking av mobbing som dette prosjektet har hatt fokus på. Observasjoner som ble foretatt i 16 barnehager avdekket blant annet at enkelte barn ble utestengt av leken og videre at noen barn ble utsatt for krenkelser av ansatte.

HVA ER MOBBING?

For å belyse begrepet mobbing er det her tatt utgangspunkt i Olweus & Roland (1983) definisjon på begrepet mobbing.

«Med mobbing forstår vi psykisk og/eller fysisk vold rettet mot et offer, utført av enkeltpersoner eller grupper. Mobbing forutsetter et ujevnt styrkeforhold mellom offer og plager og at episodene gjentas over tid»

Selv om tilfeldig erting og enkelttilfeller av utestenging ikke blir definert som mobbing med utgangspunkt i overnevnte definisjon, er det viktig å ta enkeltepisoder på alvor.

«Lite» for voksne kan være «stort» for barn.

ALLE ANSATTE MÅ UTVISE NULLTOLERANSE DA DETTE OGSÅ FOREBYGGER.

KONFLIKT ELLER MOBBING?

Det er viktig at man ikke forveksler konflikter og mobbing.

«En konflikt er kollisjon mellom interesser, verdier, handlinger eller retninger». (Edward de Bono)

Med jevne mellomrom kommer barn opp i konflikter. Konflikter mellom barn kan være noe så enkelt som - hvem hadde spaden først? Eller mer alvorlig – hvem som slo først?

I en konflikt er det likeverdige parter, og personalet bør så langt det er mulig la barna få anledning til å håndtere konflikter på egen hånd. Dette gir både mestringfølelse og læring. Greier de ikke dette alene, er det viktig at personalet bidrar som meglere eller støttespillere.

I en konfliktsituasjon ser du som voksen kanskje ikke selve hendelsen, eller du er vitne til bare en del av hendelsen. Du må derfor prøve å finne ut hva som har skjedd ved å la begge parter fortelle sin versjon (avhenger noe av alder). Man må lytte og se saken fra alles side og ikke ta parti. Det er også viktig at ingen av partene føler seg som tapere eller vinnere.

Barn som har gjort noe uakseptabelt, skal ikke oppleve at personalet avviser eller fordømmer dem, men bli forklart at man klart tar avstand fra handlingene de har utført.

I en konflikt er det snakk om å forhandle seg fram til en løsning.

Mobbing skal ikke forhandles – den skal stoppes.

DIREKTE OG INDIREKTE MOBBING

DIREKTE MOBBING: Handler om angrep på offeret verbalt eller fysisk

- Dytting, blir ledd av, slåing, stygge ord.

INDIREKTE MOBBING: Handler om sosial isolering og utestengelse av offeret

- «Du får ikke være med», løpe bort når barnet kommer, ignorerer.
- Enkelte barn kan oppleve å bli mobbet både indirekte og direkte.

Olweus hevder at det som karakteriserer et typisk mobbeoffer, synes å være uavhengig av kjønn. Olweus typologisering av ofre for mobbing går ut på at han hevder at det finnes to typer mobbeofre, det "passive" og det "provoserende" mobbeofferet. (Olweus & Roland, 1983)

KJENNETEGN PÅ PASSIVE MOBBEOFFERE

- Har få eller ingen venner
- Har lettere for å omgås voksne enn jevnaldrende
- Gutter litt fysisk svakere enn jevnaldrende
- Usikre, negativ selvoppfatning
- Engstelig, stille og forsiktig. Tar lett til tårene
- Lite attraktiv som lekekamerater

KJENNETEGN PROVOSERENDE MOBBEOFRE

- Kan oppfattes som besværlige
- Kan være hissige, prøve å ta igjen, uten særlig hell
- Ofte rastløse, klossete og umodne
- Kan selv forsøke å mobbe svakere barn
- Pga. irriterende atferd, kan de fort bli mislikt av andre barn og voksne

KJENNETEGN PÅ MOBBERE

- Plukker ut de sårbare barna
- Tiltrekkes av å dominere/ha makt
- Guttene er ofte fysisk sterkere enn jevnaldrende
- Kan ha en sterk posisjon i vennegjengen
- Kan vise liten medfølelse overfor de som mobbes
- Kan ha vanskelig med å underordne seg regler

REAKTIV OG PROAKTIV AGGRESJON

Ulike typer aggresjon blir sett i sammenheng med mobbing.

Aggresjon dreier seg om de negative handlingene som utføres med intensjon. Dersom slike negative handlinger utgjør en stabil tendens, kan det beskrives som et personlighetstrekk. Da brukes begrepet aggressivitet. (Læringsmiljøsentret, Universitetet i Agder»

REAKTIV AGGRESJON

Dette er en impulsiv og «varmblodig» aggresjonsform fordi handlingen skjer i affekt. (Vitaro & Brendgen, 2006)

Roland og Ildsøe (2001) definerer reaktiv aggressivitet som en tendens til å utøve negativ atferd når en er sint. Personer med reaktive aggressive atferdsvansker har en stabil tendens til å bli sint i møte med frustrasjoner eller provokasjoner og får utløp for sinnet sitt i form av negative handlinger.

Aggresjon kan også beskrives som å komme til kort, ikke være i stand til å ta riktige valg og det blir da viktig at de får hjelp til å ta kloke valg, selv når det koker!

Aggresjon er en forsvarsreaksjon og en reaksjon på avmakt. Målet med den aggressive handlingen er å beskytte seg selv eller påføre kilden til målblokkeringen smerte eller skade.

Slike former for aggresjon er ofte synlig for omgivelsene. Dette gjør det mulig for pedagogen å gripe inn umiddelbart. Når det gjelder sosialisering med jevnaldrende, ser det ut for at barn og unge med en reaktiv aggresjonsproblematikk kan erfare stor grad av negative opplevelser. De reaktive har vansker med å bli akseptert av sine jevnaldrende.

Reaktiv aggresjon er selve handlingen. Sinne er følelsen som fører til handling, og handlingen er styrt av frustrasjon. Frustrasjon oppstår når de føler seg ydmyket eller blir hindret i noe. For eksempel når voksne setter grenser og barnet får et nei eller når noe skal avsluttes. Frustrasjon og provokasjon gir ofte utslag i negative handlinger som eksempelvis å ødelegge noe et annet barn har bygd, slag, spark eller stygg språkbruk mot andre. Det henger ofte sammen med at de opplever å bli avvist, noe som igjen fører til at de blir høyere på frustrasjon. Reaktive barn er ofte i mangel av venner, eller har få venner og har ofte lav status.

Barn med reaktiv aggresjon har også en tendens til å feiltolke og trenger hjelp fra voksne til å tolke ting mer riktig.

Disse barna går ofte raskt fra å være frustrert til å «eksplodere» i en negativ handling, og dette kan gjøre at det blir fristende for andre barn å erte dem siden de gir så rask respons. Ofte går dette så raskt at de voksne ikke ser hva som har skjedd forut for utbruddet eller hva som har trigget barnet. Triggerpunktene kan være mange og ulike både fra ulike situasjoner og fra dag til dag.

Personalet har kanskje lett for å tenke at problemet ligger der det synliggjør seg. I stedet for å tenke: «Her er det noe som ikke stemmer med den jenta/gutten!» bør vi heller tenke: «Her er det noe som ikke stemmer i denne jentas/guttens liv!»

TILTAK VED REAKTIV ATFERD

Det er viktig at personalet setter seg inn i hva reaktiv aggresjon er. Uten kunnskap om dette ser man aggresjon uten på forstå. Man bør finne ut mer om hvilke årsaker som utgjør frustrasjonene og hvilke triggere som utløser utbruddene. Man må gjøre seg erfaringer med hva som er smart/ikke smart å gjøre. Vær en smart grensesetter for å redusere feiltolkning. Det vil si, vær vennlig men bestemt, litt «nede» med bakgrunn i disse barnas tendens med overtolkning. Hjelp barna til å tolke og sette ord på det du ser de strever med.

Man bør også se på relasjon voksne/barn. Hvilket syn, holdninger har vi til barnet? Samtidig er det også viktig å se på strukturen og organiseringen i barnehagen. Har vi tilrettelagt hverdagen til barnet på en måte som kan være med på å skape mange triggersituasjoner?

Frustrasjon/provokasjon:	Sinne:	Handling:
Marie løper i full fart ut mot garderoben. Hun løper rett på Lise. Lise faller i bakken	Lise blir veldig sint. Det oppstår et kognitivt sammenbrudd.	Lise reagerer med å slå og sparke Marie.

Figur 1 | Reaktiv aggresjon. (Roland og Idsøe, 2001; Vitaro og Brendgen, 2005).

I dette eksempelet ser vi at Lise tolker dette som om Marie gjorde det med vilje. Hun retter derfor aggresjonen mot personen som utførte handlingen. Reaktiv aggresjon er derfor en veldig synlig form for aggresjon, både for voksne og for andre barn.

PROAKTIV AGGRESSJON

Proaktiv aggressivitet defineres som en stabil tendens til å reagere med utadrettet aggresjon for å oppnå sosiale gevinster. Det dreier seg om en form for instrumentell aggresjon. Instrumentell aggresjon kan forstås ut fra to nivå. (Vitaro, Brendgen, & Barker, 2006)

Nivå én handler om den aggressive handlingen (for eksempel utestengning) som deretter på nivå to utgjør et "instrument" for å oppnå en positiv effekt (for eksempel tilhørighet). Det å ydmyke en annen person kan ses på som en aggressiv maktdominans som i neste omgang gir den utøvende personen en stimulans.

Personen som utøver denne aggresjonsformen, kan få tilfredsstillt et maktbehov. Utøveren(e) kan få en opplevelse av en positiv, belønnende stimulans. Stimulansen kan de oppnå gjennom å utføre handlingen alene eller sammen med andre. Dersom en personen utfører negative handlinger sammen med andre kan en annen stimulans inntreffe i tillegg: Den positive opplevelsen av tilhørighet.

Makt og tilhørighet er to fenomen som kan gi sterke sosiale gevinster. Disse sosiale gevinstene blir en drivkraft som kan virke opprettholdende på utøvelsen av aggresjon. Denne aggresjonsformen kan ut fra dette beskrives som relativt beregnende og planlagt atferd.

Dersom en skal beskrive jevnalderrelasjoner, virker det som om proaktivt aggressive barn i større grad oppnår å bli akseptert enn de reaktive. I tillegg er det mye som tyder på at vennenettverket til et proaktivt barn kan bli påvirket i retning av å delta i proaktive aggressive handlinger

Proaktivt aggressive barn er barn som har en posisjon i gruppen, og de skårer høyt på både evne til ledelse og status, og har en spesiell evne til å få noen med seg. De klarer å etablere nettverk blant sine jevnaldrende. Men samtidig forbindes de med manipulasjoner, beregnende atferd og ulike former for mobbing. Motivasjonen bak handlingene ser ut til å være forventninger om utbytte (Vitaro og Brendgen, 2006).

Prosessene som inngår i proaktiv aggresjon, involverer også ofte mange barn som har ulike roller, og det kan være vanskelig å skille disse rollene fra hverandre. Hvem er hovedpersonen bak handlingene, og hvem er medløperer? Det kan være problematisk å identifisere det riktige bildet i komplekse sosiale situasjoner.

På samme måte som tiltak på reaktiv aggresjon, vil det autoritative perspektivet også fungere som et overordnet prinsipp i møte med elever som er preget av proaktiv atferd.

Materiell/Sosial belønning	Aggresjon som strategi	Utbytte/måloppnåelse
Lise vil gjerne ha dukken som Marie leker med.	Lise dytter Marie, slik at hun får fatt i dukken.	Lise har dukken

Figur 2– Proaktiv aggresjon (Idsøe, 2001; Vitaro og Brendgen, 2006).

Proaktiv aggresjon er i prinsippet frigjort fra sinne. I eksemplet ovenfor er det ikke sikkert at Lise er sint, men hun bruker aggresjon som en strategi for å oppnå et utbytte (dukken). Det å oppnå makt gjennom aggresjon, er en viktig belønning for proaktivt aggressive barn. Og se offerets avmakt, gir en følelsesmessig belønning. Tilhørighet er en sosial belønning som stimuleres når flere barn sammen utøver aggressivitet. Fellesskapet ser ut til å bli styrket gjennom et felles angrep mot et offer. Disse såkalte belønningene blir som sagt drivkraften for å gjenta handlingene. Barnet erfarer at handlingene lønner seg og gir en stimulerende effekt. I eksempelet med Lise og Marie kan Lise få stimulert følelsen av å ha makt over Marie. Hun ser også at å bruke aggresjon som strategi lønner seg, og hun kan derfor gjenta denne atferden i fremtiden.

TILTAK VED PROAKTIV ATFERD

Ansatte må utvikle tiltak for å svekke eller ødelegge effekten av utbyttet som kan følge i kjølvannet av den aggressive handlingen. Det vil være viktig å utøve handlinger som reduserer «suksessfaktoren» av den aggressive handlingen med en proaktiv karakter. Personalet må være tette på, og sørge for at de proaktive barna ikke får fritt spillerom. Det proaktive barnet å få en opplevelse av at det ikke svarer seg med aggressiv atferd. Denne tydelige strategien kan også sende signaler til de andre barna om at aggressiv atferd blir håndtert i barnehagen.

Det vil være avgjørende for håndtering av denne formen for problematikk at personalet har kompetanse på temaet. Særlig er det viktig at det blir gitt opplæring i teorier om gruppeprosesser og at de tilegner seg en god kompetanse om de relativt kompliserte psykologiske mekanismene som ligger bak proaktiv aggresjon.

En grunnleggende forståelse på disse teorifeltene er en forutsetning for å kunne avdekke denne type atferd. Manglende kompetanse fører ofte til usikker håndtering og kan gi feilvurderinger i tiltakene knyttet til denne kompliserte problematikken.

BELØNN POSITIV ATFERD

Samtidig som en reduserer «suksessfaktoren» i aggresjonsutøvelsen, bør personalet systematisk forsterke eventuell positiv atferd. Det dreier seg om å lære barn med proaktiv atferd at prososial atferd kan gi et utbytte. Ros og ulike belønningssystemer for positiv atferd kan være gode innspill her.

KONSEKVENNS I GRENSESETTINGEN

Det er sentralt at ansatte er konsekvente når det gjelder håndtering av slik atferd. Denne gruppen barn kjennetegnes nettopp gjennom å manipulere i relasjoner og trekke andre med på de negative handlingene. Manglende konsekvens når det gjelder grensesetting blant personalet kan gi gode forutsetninger for manipulering.

Legitimeringsprosesser er en faktor som ofte kommer opp i grensesettingssituasjoner eller samtaler med proaktivt aggressive barn. Det er vanlig at de forsøker å rettferdiggjøre sine negative handlinger gjennom ulike bortforklaringer. I samtaler med disse barna kan en ofte møte på setningene: «Det var ikke bare meg... Alle de andre var med...». «Han er jo så masete, derfor...». «Hun tåler jo ingen ting!»

Legitimeringsprosessene må identifiseres slik at barnet som har utført negative handlinger, kan bli ansvarliggjort og realitetsorientert. En viktig forståelse er å ikke gå inn i diskusjoner om andres rolle eller bortforklaringer, men holde fast på den aktuelle atferden barnet har utført. Dersom personalet klarer å håndtere legitimeringsprosessene på en god måte, kan det bidra til reduksjon av «suksess-faktoren» i aggresjonsutøvelsen.

FORSKJELLEN PÅ REAKTIV OG PROAKTIV AGGRESJON KAN BESKRIVES SLIK:

- Den proaktive plager andre – prøver å ta kontroll over andres følelser
- Den reaktive blir lett forstyrret - styrt av egne følelser

EKSEMPEL PÅ PROAKTIV MOBBESITUASJON

P1, Kari er en ledertype med stor påvirkning på de fleste barna. Hun henger sammen med to andre jenter, P2, P3 (medløperne), og disse tre utgjør en sterk gruppe. De to jentene rundt Kari har til felles at de stort sett gjør som Kari sier. Uenigheter med Kari kan føre til at de kan bli utestengt.

Kari kommer ofte med negative kommentarer til en av guttene på avdelingen. Dette er en sårbar gutt som har vanskelig for å forsvare seg. Kommentarene kommer som oftest når voksne ikke er til stede. De to andre jentene er gjerne med og støtter opp med egne kommentarer. Det kan se ut som om de opplever en fellesskapsfølelse gjennom å utføre negative handlinger sammen. Dette kan gi en følelse av tilhørighet.

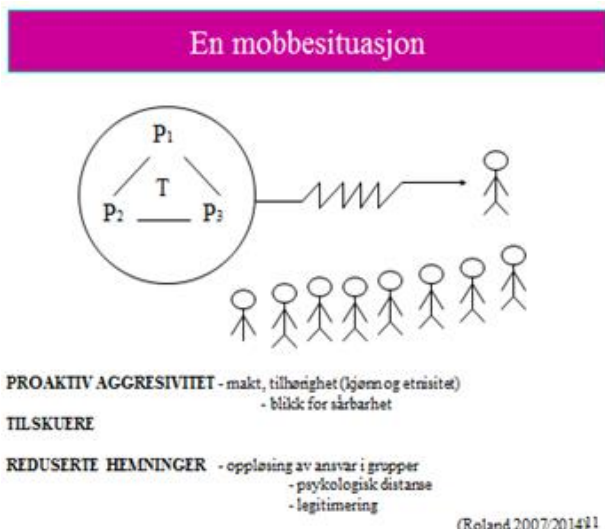
Kari er en negativ leder, men har samtidig en sjarmerende side både i forhold til voksne og barn og kan lett få andre barn med på ting. Hun er populær, men de andre barna er også redde for hennes negative utspill. Dette kan igjen føre til at tilskuerne oppmuntrer enten ved taushet eller er med å bygge opp under. Det kan tenkes at både medløperne og tilskuerne er redde for å selv bli utestengt, mobbet hvis de sier til Kari at dette ikke er ok. Av den grunn kan det også være at de ikke sier fra til de voksne, eller at de ofte har fått beskjed av personalet at må slutte å sladre.

Når barna kommer for å si fra til personalet at de blir mobbet eller ser andre bli mobbet, er de avhengige av at de voksne lytter og tar barnas subjektive opplevelse på alvor. Dette kan gi personalet en god drahjelp i å avdekke mobbing.

For å kunne avdekke slike situasjoner er vi avhengige av at personalet har kompetanse og et skarpt blikk for å kunne identifisere disse prosessene.

Det ligger vel noe i utsagnet: «Du ser det ikke før du tror det». Det kan være vanskelig å lete etter noe vi ikke tror finns. Det er derfor viktig at man tar på seg «mobbebrillene».

Tydelige verdier, felles holdninger og handlinger som praktiseres av alle voksne er avgjørende for hvordan barn forholder seg til hverandre.

Personalet må videre ha en felles forståelse for hva mobbing er, hva det innebærer, når skal vi gripe inn osv. Dette bør nedfelles i en handlingsplan som videre er godt forankret i hele personalgruppen.

HVA ER DET SOM GJØR AT IKKE ALLE VOKSNE GRIPER INN?

- Er det ulike oppfatninger om hva mobbing er?
- Er det manglende kompetanse?
- Har ikke barnehagen greid å etablere en felles forståelse for hva nulltoleranse mot mobbing innebærer?
- Er det holdninger det kommer an på?

HOLDNINGER SOM:

- Barn bør lære å ordne opp selv.
- Det går nok over.
- Det virker jo ikke så veldig alvorlig da...
- Hun/han er nok skyld i mye av det selv.
- Nytter ikke hva vi gjør så lenge foreldrene er sånn.
- Rollene skifter...(det gjelder jo alle)
- Typisk gutter/ jenter.

I forskrift om Miljørettet helsevern § 12 i barnehager og skoler heter det:

«Virksomheten skal fremme trivsel og gode psykososiale forhold»

Trivsel er en viktig del av det positive helsebegrepet. Trivsel og god psykososial helse i barnehagen kan fremmes ved at barnas opplevelser har en sammenheng når det gjelder struktur, forutsigbarhet og mestring.

I arbeidet med å tilrettelegge for et godt psykososialt miljø har styreren en nøkkelfunksjon.

Dette gjennom å utøve tydelig ledelse, god struktur, forventninger til ansatte, overblikk, tydelige mål og klar kommunikasjon. Men styrer greier ikke dette alene. Pedagogiske ledere har her en viktig rolle som samarbeidspartnere og som veiledere og ledere for både personalet og barna på avdelingen.

Har ikke barnehagen et miljø som fremmer helse, trivsel og læring for barn og voksne, så er det ikke godt nok, grunnmuren er ikke sterk nok.

Å skape et godt miljø krever god lagånd. Vi oppnår de beste resultatene når vi spiller på lag og samarbeider. Når alle bidrar med sin kompetanse, lærer av hverandre og gjør hverandre gode. Humor og engasjement er viktige ingredienser som er med på å styrke lagånden.

Gjennom observasjoner ute i barnehagene i arbeidet med «Prosjekt førskole», kunne man fort fornemme stemningen/ kulturen i den enkelte barnehage.

Det var barnehager det var godt å være i. Det handlet om humor, god omgangstone, hvordan man snakket med og til hverandre og barna. Men det var også barnehager som gjorde noe med deg i negativ retning. Det handlet om miljø preget av mye erting og kritiske kommentarer til og om hverandre og barna. Dette gjenspeilet ikke alltid hele barnehagen, men ble avdekket på enkelte avdelinger.

Det er av stor viktighet at mål for arbeidet med barnehagens psykososiale miljø blir forankret i personalgruppen. Dette arbeidet er en kontinuerlig prosess som må ligge i bunnen for å jobbe godt

forebyggende med tanke på mobbing. Den enkelte ansatte må spørre seg selv: Hva kan jeg bidra med for å kunne skape et godt psykososialt miljø både for barn og voksne i min barnehage?

FOREBYGGING AV MOBBING

Å begynne i barnehagen er et stort steg. Tryggheten ved foreldrenes omsorg og hjemmets kjente omgivelser blir rokket ved. De vil måtte søke andre enn mamma og pappa for beskyttelse og trøst. Det er derfor viktig at barnehagen er godt rustet til å ta imot 1-åringen på en god måte. Kvello (2010) sier at barn med trygge tilknytningsrelasjoner er mer utforskende, fleksible og tillitsfulle når det kommer til lek og samhandling med andre barn og voksne.

DET HANDLER BLANT ANNET OM:

- Et personale som har tilstrekkelig kompetanse om tilknytningsteorier, slik at de kan legge godt rette for det enkelte barn
- At barnehagen har gode rutiner for tilvenning
- At det enkelte barn blir møtt med forutsigbarhet og faste rammer
- At det enkelte barn møter tilstedeværende og varme voksne som viser barna tillit og formidler forventninger til dem på en tydelig måte, slik at barna lett kan forstå hva som er akseptabelt og hva som ikke er lov
- Personalet som har kompetanse på å håndtere uønsket atferd og å fremme en positiv væremåte

Målet for tilvenningsperioden er ikke å trene barn og foreldre til å si ha det til hverandre, men å gjøre dem så trygge på barnehagen at det er greit å skilles.

HVA ER TILKNYTNING?

Trygghetssirkelen (Circle of security) er en tilknytningsmodell som lærer deg å se barnet innenfra og forstå barnets signaler. Å gjøre seg kjent med trygghetssirkelen, kan være et godt utgangspunkt i personalet for forståelse av relasjon og samspill med barna. Man kan få økt bevissthet om og kompetanse i å skape trygghet, vise godhet, regulere barnets følelser og hjelpe til i lek og vennskap.

DET HANDLER BLANT ANNET OM:

- voksne som er bevisst sitt ansvar i å skape gode relasjoner til det enkelte barn
- voksne som er den trygge basen når barna søker dem for å bli «ladet opp»
- voksne som støtter barna i sin utforskning av «verden»
- voksne som fanger opp signaler når barn ikke kan uttrykke seg verbalt
- voksne som hjelper dem med å sortere og regulere følelser
- voksne som er til stede når barna støter på utfordringer

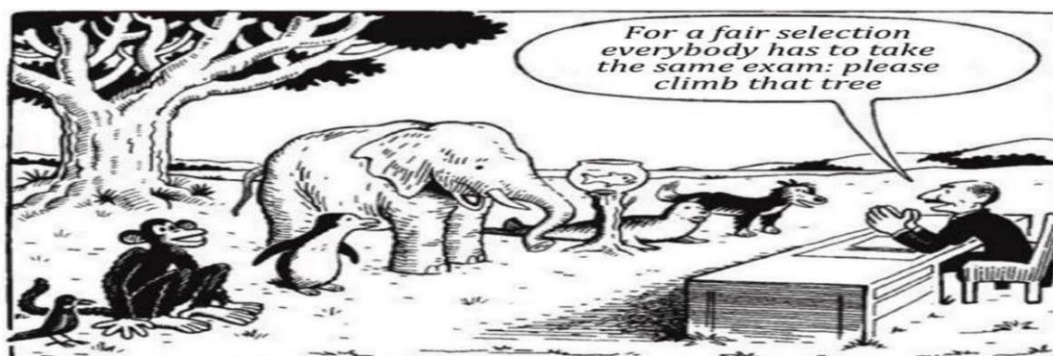

At barna støter på utfordringer er en del av læringsstigen. Det er påregnelig.

Det er måten personalet veileder/lærer dem å takle disse utfordringene på som blir avgjørende.

Personalet må videre tilrettelegge aktiviteter slik at alle opplever mestring på sitt nivå. Det betyr at man må ha kjennskap til det enkelte barn. Det å mestre i hverdagen har stor betydning både for barnas lærelyst og utvikling av et positivt selvbilde.

Blir barn møtt med krav som ligger på et nivå som de ikke har forutsetninger til å mestre, kan man rive ned barn i stedet for å bygge dem opp. Noe dette bildet kan være en illustrasjon på.

Our Education System

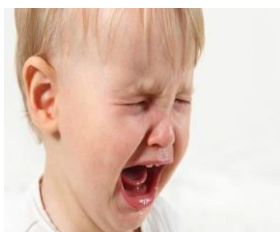
“Everybody is a genius. But if you judge a fish by its ability to climb a tree, it will live its whole life believing that it is stupid.”

- *Albert Einstein*

ULIKE FORUTSETNINGER

Når barn starter i barnehagen uansett alder, møter de barnehagen med ulike forutsetninger.

Med seg i «ryggsekken» har de blant annet ulike holdninger, lærte handlinger og ulike personlighetstrekk. Dette er det viktig at personalet tenker over.

ULIKE HOLDNINGER OG
LÆRTE HANDLINGER

Enkelte barn har et lett temperament, er blide og fornøyde og tilpasser seg ofte andre barn og nye situasjoner uten vanskeligheter.

Andre kan være svært impulsive, lettantennelige, svært aktive og kan ha vansker med å rette oppmerksomheten mot ting over tid. Disse barna kan fort komme inn i et negativt samspill med andre barn og voksne.

De iderike, kreative og initiativrike barna virker som en magnet på andre barn da de er spennende å være sammen med. De er ofte positive ledere i barnegruppa, men kan komme inn i et mønster der de har for vane å være de som bestemmer hvem som får være med eller ikke i leken og hvilke roller den enkelte skal ha og hva leken skal dreie seg om.

De sårbare barna som reagerer med forsiktighet og tilbaketrekning i møte med nye, ukjente mennesker og situasjoner. Disse kan fort bli passive i lek og aktiviteter og la sterke barn dominere over dem uten å ta til motmæle.

Barns personlighet og temperament er avgjørende for hvordan de omgås andre og tilpasser seg sosialt. Likevel, barns særtrekk er ikke alene om å forklare et barns væremåte. Samspillet mellom medfødte disposisjoner og miljø er viktig. Det er derfor av stor viktighet at personalet har kjennskap til det enkelte barn og legger forholdene til rette i barnehagen på en slik måte at de ulike personlighetene blir møtt og ivaretatt på en god måte.

SOSIAL KOMPETANSE

Rammeplanen for barnehagens innhold og oppgaver definerer sosial kompetanse som det «å kunne samhandle positivt med andre i ulike situasjoner». Denne kompetansen uttrykkes og tilegnes av barn i samspill med hverandre og med voksne.

Forståelse for sosiale forhold, prosesser og mestring av sosiale ferdigheter krever erfaring med og deltakelse i fellesskapet. Barns sosiale kompetanse utvikles kontinuerlig gjennom handlinger og opplevelser.

For de fleste barn foregår denne vellykkede samspillsutviklingen av seg selv, men for noen barn blir det ikke slik. Det kan være at det er ulike faktorer både hos barnet og hos barnet sine omsorgspersoner som kan føra til at det blir brudd i det kommunikative samspillet. Dersom det blir svikt i dette tidlige samspillet, kan det få alvorlige følger for barnets senere språklige, sosiale og generelle utvikling (Stm.16 (2006-2007)).

Dette er egentlig svært urovekkende da funn fra nyere forskning tyder på at det er grunn til å regne med at barn med språkvansker kan utgjøre ei risikogruppe vedrørende sosial utvikling og at barn med atferdsvansker kan ha et underliggende språkproblem. (Botting og Conti-Ramsden, 2000)

Ved å legge vekt på sosial kompetanse kan vi se hva barna kan, samtidig som man kan rette oppmerksomheten mot hva de kan lære mer av. I forhold til sosiale problem, som begynnende mobbeatferd, kan denne tilnærmingen være et viktig bidrag.

Når det er snakk om tilegnelse av sosial kompetanse er det snakk om ulike ferdighetsområder. I gjennomføring av mobbekurs, har fokus vært på:

- empati og rolletaking
- selvkontroll
- selvhverdelse
- selvfølelse

EMPATI OG ROLLETAKING

Empati og rolletaking handler om innlevelse i andre følelser og forståelse for andres tanker og perspektiver

Gjennom et godt omsorgsmiljø hvor barna blir møtt med respekt og innlevelse, fremmes barnets egenutvikling av empati. Barna må videre få tilgang til empatiske forbilder. Barn lærer av hvordan vi voksne er mot hverandre og mot barn. Vi må sette ord på holdninger og handlinger slik at denne prosessen ikke blir «usynlig» for barna. Personalet i barnehagen er gode empatiske forbilder når han/hun møter barna og andre voksne med innlevelse, respekt og ansvar. Konsekvent grensesetting innebærer også en mulighet for utvikling av empati. Barn som opplever at regler for hvordan man skal være mot hverandre er konsekvente og ser fornuft og fasthet fra de voksnes side, har et gunstig utgangspunkt for utvikling av for empatisk kompetanse

Ved å legge til rette for barns refleksjon, samtale om verdier og ulike meninger ligger kimen til utvikling av egen empatiske innsikt (Öhman, 1996). Å bruke drama og rollespill kan også bidra til barns empatiske utvikling. Ifølge Meyer & Nyhagen-Hansen (i Pettersen, 1997) kan dramatisering av en mobbesituasjon, sette i gang barns tankevirksomhet. Barna kan oppdage sin egen rolle i en mobbesituasjon, samt identifisere seg med positive rollefigurer og de figurene hvor sympatien ligger (Pettersen, 1997).

Barn som mobber, kjennetegnes av å ha liten medfølelse og empati for sine mobbeoffer (Olweus, 1992). På denne måten ser vi at det å jobbe med empati i barnehagen er sentralt i forhold til håndtering av begynnende mobbeatferd.

EKSEMPEL PÅ EMPATI I EN BARNEHAGEHVERDAG:

Sara på 5 år så at Lise ble utestengt av leken av sine to bestevenninner. Sara gikk bort og sa til de to jentene at hun syntes dette var dårlig gjort, for Lene ble kjempelei seg. Sara gikk bort til Lene, strøk henne over håret og sa at de godt kunne godt leke sammen.

Slike gode eksempler kan man ofte finne i barnehagen, men man må kanskje inniblant bli flinkere til å ta barna på «fersken» i å gjøre noe bra. Når vi setter ord på barnas handlinger, vil barnet få en positiv oppfatning av seg selv som en hjelpende og omsorgsfull person.

SELVKONTROLL

Selvkontroll vil si å kunne utsette egne ønsker og behov i situasjoner som krever turtaking, felles avgjørelser og det å takle konflikter (Barne- og familiedepartementet, 2004). Ifølge Pape (2000) handler også selvkontroll om å kunne styre aggresjon og sinne. Man vet at barn som mobber ofte, er mer aggressive enn andre barn. Dersom et barn har lært gjennom erfaring at aggresjon er en god problemløser for å oppnå egen vilje, vil barnet fortsette å utagere for å kontrollere miljøet rundt seg.

For å styrke barns selvkontroll, vil det være viktig å lære dem å se saken fra andres side, hjelpe dem til å utvikle sin evne til å vurdere, se alternativ og planlegge sin atferd. Det blir videre viktig å lære barna å forutse konsekvenser av egne handlinger, inngå kompromisser og å takle mellommenneskelige konflikter. På denne måten ser man en sammenheng mellom begynnende mobbeatferd og redusert selvkontroll. Vi kan trekke frem bruk av forklaringer og resonnement som hensiktsmessig for stimulering av barns selvkontroll og sosial kompetanse generelt.

I BARNEHAGEN KAN SELVKONTROLL HANDLE OM:

- Å kunne vente på tur
- Utsette egne behov
- Klare å regulere sinne på en OK måte
- Akseptere at egne ønsker ikke alltid blir innfridd

MAN KAN HA SAMTALER MED BARNA OM EKSEMPELVIS:

- Hva gjør du når du blir sint?
- Hva gjør du når noen kaller deg for ting du ikke liker?
- Hva gjør du når noen tar ting fra deg?
- Hva gjør du når du ikke får det du vil ha?

Med utgangspunkt i her – og – nå - situasjoner kan man forklare og reflektere sammen med barna. Det er i denne sammenheng viktig at personalet inntar en lyttende holdning, og om mulig lar barna komme med egne forslag til løsninger.

SELVHEVDELSE

Selvhevdelse handler om hvordan man kan hevde seg selv og egne meninger på en god måte, stå i mot gruppepress og delta i lek og samtaler som allerede er i gang (Barne- og Familiedepartementet, 2004). Barn som hevder seg selv for svakt, kan lett komme i risikosonen for å bli offer i en mobbesituasjon. I denne sammenheng er det viktig at de ansatte i barnehagen ser disse barna og gir de den støtten de trenger. Observasjon kan være en god tilnærming til å fange opp barn som har behov for ekstra støtte.

Det handler om å bekrefte barnets positive initiativ med blikk, ord og kroppsspråk, å støtte og bygge videre på det barna er gode på, anerkjenne barna for at de klarer å sette ord på følelser og gjøre barna oppmerksomme på konsekvenser av egne handlinger. Personalet må være nær og se hva som skjer i samspeillet mellom barna. Det er her man kan gi den støtten barna har behov for. Barn som hevder seg selv på en positiv måte vil lettere kunne få venner og opprettholde vennskap.

Eksempel: Kari på 4 år er ei stille og sjenert jente, men hun deltar alltid i rolleleken. Observasjoner viser at hun alltid har rollen som baby og sover seg gjennom hele leken.

Dette kan bli ei «sovepute» for ansatte, dersom de ikke er tett på barna

Barn som Kari, som har lav status, lærer mye om seg selv. De lærer at deres plass er enten utenfor leken, eller at de er med for å innfri andres behov.

SELVFØLELSE

Selvfølelse handler om å oppleve egenverd, akseptere seg selv og ha en positiv holdning til seg selv. Når det er snakk om mobbing er det viktig å styrke selvfølelsen både til de som mobber og de som blir mobbet. Personalet må se det enkelte barn og gi dem bekreftelse på at de er verdifulle. Man må gi barna konsentrert oppmerksomhet og løfte fram det positive i det enkelte barn. Arbeider personalet på en slik måte, kan man få barn med god selvfølelse som føler seg trygge, sterke og glade. De føler seg anerkjent for den de er uavhengig av hva de presterer. De tør å si nei når noen vil ha de med på noe de mener er galt og ikke vil. I motsetning til et barn med god selvfølelse som vil bevare sin følelse av verdi uavhengig av andre, måler barn med lav selvfølelse seg hele tiden opp mot andre og tenker at de andre er bedre, samtidig som de selv kan se ned på og baksnakke andre for å føle seg bedre. Barn med lav selvfølelse trenger ofte mye bekreftelse fra andre og kan ha behov for å bli sett hele tiden. Barnet kan ha problemer med å ta sin rettmessige plass og trekker seg unna andre fordi det er redd for ikke å være god nok. Disse barna kan ha vansker med å ta valg det vet er riktige valg for seg, og søke å tilfredsstille andres ønsker framfor sine egne.

Et barn som har det dårlig inni seg, kan mobbe andre da dette vil kunne få dem til å føle seg bedre.

EKSEMPEL FRA OBSERVASJON I BARNEHAGE GJENNOM «PROSJEKT FØRSKOLE»

Kari spurte en ansatt om å få veve. Dette måtte hun ha hjelp til. Den ansatte lovet å hjelpe henne, men måtte bare ut å hente noe. Den voksne kom inn i rommet igjen, men gikk ikke bort til Kari. Etter en stund spurte Kari igjen den samme voksne om hjelp. Hun fikk beskjed om å sette seg ned og vente, for den voksne måtte hjelpe noen andre barn først. Så skulle hun komme for å hjelpe henne.

Dette skjedde ikke. Kari spurte ikke mer.

Barnehagehverdagen kan være veldig travel, men man må være forsiktig med å love barn noe man ikke har anledning til å følge opp. Man bygger ikke opp barns selvfølelse på denne måten.

Personalet bør være varsom med å love barn noe de ikke greier å holde. Slike situasjoner er ikke akkurat med på å bygge opp barns selvbilde.

LEK OG UTESTENGELSE

**God lek i barnehagen krever
engasjerte
voksne som fokuserer
på leken som en viktig sosial arena**

9

Gjennom «Prosjekt førskole» ble det observert at leken ble viet mye tid i barnehagen. Det er derfor viktig at personalet har viten om at leken er viktig for barnets tilegnelse av både språklig og sosial kompetanse.

De fleste barn er gode til å forhandle seg inn i leken, men det mest urovekkende i følge observasjoner gjort i forskningsprosjektet «Hele barnet hele løpet» er at minst 1-2 barn systematisk ble utestengt fra lek i hver barnehage der det ble foretatt observasjoner.

Videre ble blant annet 5-åringene intervjuet. Utestengelse fra lek var noe av det barna var mest opptatt av når de ble intervjuet omkring mobbing. (Helgeland, 2015)

FELLESTREKK FOR UTESTENGTE BARN

Anne Helgeland seniorforsker og familieterapeut ved Sørlandet sykehus, oppdaget gjennom sine observasjoner at barna som ble utestengt fra leken hadde en del felles trekk:

- Blir ikke sett av de voksne
- Blir tillagt negativ omtale og gitt skyld for konflikter — både av barn og voksne.
- Enkelte av dem har dårlig språk.
- Mangler ofte sosial kompetanse i lek, forstår ikke lekereglene og er kjedelige å leke med

Videre sier hun at det var stor forskjell i strukturen i barnehagene hun besøkte, spesielt i forhold til de voksnes blikk, tilstedeværelse og tydelig pedagogikk. Hvordan de voksne legger til rette for at alle har mulighet til å

oppleve at de er en del av gruppen og mestrer utfordringer, har ifølge Helgeland betydning for forebygging av utestenging og mobbing i barnehagen. At noen barn faller utenfor, handler ikke om at det ikke er nok voksne til stede, men hvordan de voksne er til stede, sier hun. De må ha et tydelig blikk på alle barna og være årvåken og tilstede. De må ha pedagogikken med seg når de følger barna i lek og bruke sin pedagogiske kunnskap til å tilrettelegge for lek som stimulerer og inkluderer barna som faller utenfor.

For «sannheten» er vel den at det er noen barn som blir veldig flinke til å perle, eller sykle rundt barnehagen og sitte på dissa hver dag. Kan det være sånn at de later som de er flinke til å leke, mens det de egentlig gjør er å skjule at de mangler lekekompetanse? De vet ikke hvordan de skal komme seg inn i leken. Litt tydeligere er de som skaper konflikter når de kommer inn i lek. Dette kan føre til at en del barn går ut av barnehagen med god avbrytningskompetanse i stedet for lekekompetanse. De blir eksperter på å bli avvist. Disse barna går glipp av viktig sosial trening. Det er her den lekende voksne kommer inn. Det handler ikke om at de voksne for enhver pris skal delta i barnas lek, men de må ha kunnskap om når det er nødvendig at de går inn i leken for å gi veiledning, variasjon og nye impulser i forhold til leketema og i forhold til uheldige maktmønstre som kan utvikle seg. Dette krever voksne som er «tett på» både inne og ute.

Frilek er et begrep som blir benyttet i barnehagen. Gjennom «Prosjekt førskole» ble det observert ulik forståelse av dette begrepet. Enkelte barnehager benyttet frilekperioden til å observere relasjoner i barnegruppa. Hvem barna lekte med, om alle hadde noen å leke med, hva de lekte med og var videre tilgjengelig for barna. I andre barnehager var dette en fri periode for personalet der de kunne finne frem kaffekoppen og prate sammen mens barna lekte. Ut fra disse observasjonene er det kanskje viktig at barnehagen diskuterer hva man legger i barns frilek. Hva er hensikten med frileken?

Det ble videre observert i noen barnehager at enkelte barn gjorde avtaler med hverandre når de kledde på seg for å gå ut. «Vi leker ikke med Kari når vi kommer ut. Hvis du gjør det vil jeg ikke være sammen med deg». Det er viktig å følge med på slike situasjoner.

I uteleken ble det også observert store forskjeller på hvor flinke de voksne var til å spre seg på uteområdet og oppholde seg der barna var og være tilgjengelig for dem. I andre barnehager «klumpet» personalet seg sammen og hadde lange samtaler, mens barna var rundt omkring på uteområdet. Forskning på mobbing i skolen viser at halvparten av all mobbing i skoletiden, skjer i friminuttene. Det er vel kanskje naivt å tenke at dette ikke kan være tilfelle i barnehagen, kanskje spesielt med tanke på de proaktive barna som kan utnytte situasjoner der voksne ikke er tilstede. Det er viktig at barnehagene har gode rutiner vedrørende dette. Da har man en mulighet for å fange opp barn som blir plaget og utestengt. Det kan virke som det pedagogiske blikket stopper ved dørstokken i enkelte barnehager. Dette er et paradoks når observasjoner som er gjennomført i prosjektet «Hele barnet-hele løpet» viste at voksnes tilstedeværelse var en faktor for høy eller lav frekvens av utestenging fra lek for enkeltbarn.

EKSEMPEL FRA OBSERVASJON I EN BARNEHAGE I UTELEKEN GJENNOM «PROSJEKT FØRSKOLE»

I løpet av to timer i uteleken ble det observert at Per på 4,5 år lekte alene. Prosjektleder spurte en assistent om dette kun gjaldt denne dagen, men assistenten sa at det var vanlig, for Per likte godt å leke alene. Observasjon av Per ble tatt opp i oppfølgingssamtale med styrer, med spørsmål om dette var noe de hadde diskutert. Det var det ikke. I ettertid har dette blitt grepet fatt i.

Når et barn blir gående alene, enten inne eller i utetiden hver dag, bør det ringe en varselampe hos personalet. At personalet synes det er greit at et barn å leker alene hver dag, er enten tegn på manglende kompetanse eller en skikkelig «sovepute» for personalet.

VENNSKAP

Lek og vennskap er tett knyttet til hvenandre. Vennskap er avgjørende for barns trivsel og generelle utvikling og må tas på alvor. Mål for den enkelte barnehage bør være at alle barn skal ha en venn. Samtidig som man skal hjelpe barn som sliter med å få innpass i leken eller finne sin rolle i barnegruppa, må vi la barn med nære vennskap få lov til å dyrke dette vennskapet. Man bør også være oppmerksomme på de barna som har mye empati og stor omsorg for andre, slik at man ikke alltid bruker dem som medhjelpere i arbeidet med de som faller på utsiden. Flere undersøkelser bekrefter at barn som har venner er mindre utsatte for mobbing. Både foreldre og personalet i barnehagen har en viktig rolle i å tilrettelegge for å skape vennskap mellom barna.

AVDEKKE MOBBING

DET HANDLER OM Å:

- Være tett på barna i lek og aktiviteter for å kunne fange opp atferd som kan utvikle seg til mobbing legges i leken.
- Snakke jevnlig med barna om hvordan de har det og være oppmerksomme på endringer i atferd
- Personalet observerer og kartlegger samspill mellom barn og mellom voksne og barn.

OBSERVASJONER

Observasjoner kan være en god metode når man skal avdekke komplekse sosiale situasjoner.

Gjennom gjentatte observasjoner kan en fange opp mønster i samhandling som en i en travel barnehagehverdag ikke ser så lett. For å kunne avdekke mobbing, må ansatte ha kompetanse på hva de skal se etter, både når det gjelder åpen og skjult mobbing. Personalet må være tett på barna i aktiviteter og lek både inne og ute for å kunne få tak i både den verbale og nonverbale kommunikasjonen mellom barna. Dette kan handle om:

- Kroppslige bevegelser
- Kroppslige forflytninger
- Kroppslig plassering
- Uttrykk i øyne og ansikt
- Ord – lyder – tonefall
- Inkludering – i samtale – direkte henvendelse
- Blir noen stadig overhørt? Hvem ignorerer hvem?
- Hvem er det som er mest aktiv i å snakke negativt om en spesiell person? Er dette et barn med høy status?
- Man må også ha jevnlig samtaler med barna om hvordan de har det og være oppmerksomme på endring i atferd.

Det går ikke an å ikke kommunisere. Ved for eksempel å la være å forholde seg til en person, kommuniserer man at personen ikke betyr noe. Kommunikasjon kan brukes negativt, som et våpen for å plage eller utestenge en annen fra fellesskapet. Det kan rettes direkte mot personen eller gå via andre. Mobbing innebærer en ikke-likeverdig kommunikasjon der den ene parten kommuniserer på en slik måte at det er ment å ramme den andre.

BARNESAMTALER

Et annet godt verktøy for å kunne avdekke hvordan barna har det i barnehagen er barnesamtaler. Dette kan brukes både som verktøy i forebygging og avdekkende av mobbing. Samtalene kan foregå i mindre grupper, men også i en til en samtale. Man bør tenke gjennom hva som er hensikten med samtalen og hvordan man skal bruke eventuelle funn som dukker opp under samtalen i videre arbeid.

EKSEMPEL PÅ BARNESAMTALE

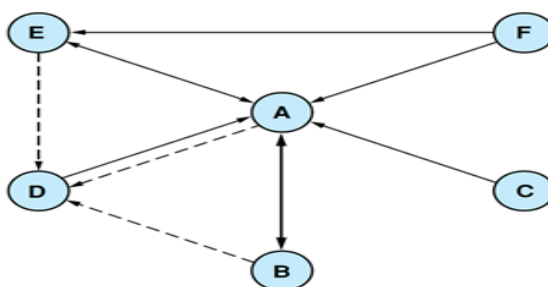
- Har du det bra i barnehagen?
- Hvorfor har du det bra/ikke har det bra?
- Hva liker du å gjøre på i barnehagen?
- Hvem pleier du å leke med?
- Hvem er dine venner i barnehagen?
- Er det noen i barnehagen det er vanskelig å leke sammen med?
- Er det noen du skulle ønske du kunne leke med?
- Er det noen som leker alene?
- Hva kan du gjøre da?
- Barna her i barnehagen er som oftest greie med hverandre, men ikke alltid. Vet du måter en av og til kan være stygge mot hverandre?
- Er det de samme barna som bestemmer i leken?
- Hva skjer om du ikke er enig? Hva gjør du da?

Avdekker man i gjennomføring av barnesamtalen negative faktorer kan man bruke disse funnene som utgangspunkt for observasjoner og samtaler i personalgruppa.

SOSIOGRAM

Sosiogram kan også være et godt verktøy for eventuelt å verifisere funn etter samtale med barna, eller for eventuelt kartlegging av relasjoner, utestenging av lek i barnegruppa.

Sosiogram

Sosiogram i en gruppe på seks personer. En forklaring på av forrige figur: Hver sirkel representerer et gruppemedlem. Hele piler står for tiltrekning, brutte piler for avvisning. Gjengjeldttiltrekning og frastøting finner sted når pilene går i begge retninger. Person A er en «stjerne» (attraktiv for alle de andre), D er en avvist (utstøtt). C og F er isolater. Personene A, B og E danner en klikk (Mann 1969).

FARGEKODINGSSKJEMA

Fargekodings skjema er et skjema som kartlegger personalets relasjoner til enkeltbarn. Dette kan være med på å gi en pekepinn på hvordan man ser på enkeltbarnet. Det krever at de voksne er ærlige i sin besvarelse. I etterkant, dersom det viser seg at det eksempelvis er et / flere barn som blir «svartmalt» av noen/alle voksne, må man sette ned strategier for videre arbeid i forhold til det/de barna.

Fargekoding av relasjon til barna

	Voksnes navn KARI	Voksnes navn OLA	Voksnes navn MARI	Voksnes navn ÅSE
Barnets Navn PER				
Barnets Navn PÅL				
Barnets Navn ESPEN				

Rødt: de barna som tramper inn i sjelen din, gjerne med støvler på hjertebarna

Svart: for de som trigger noe i deg, som får det til å koke over

Grønt: for de du har god kontakt med og som blir sett og hørt på en god måte

Blått: for de du sjelden eller aldri har skikkelig kontakt med. De usynlige

Personalet har som ROLLEMODELLER et særlig ansvar for at barnehagens verdigrunnlag etterleves i praksis. – Rammeplanen

NÅR VOKSNE STÅR I FARE FOR Å MOBBE BARN

Barnehageloven sier at barnehagen skal være et trygt sted for alle. Rammeplanen gjennomsyres av barnehagens plikt og ansvar for små barns utvikling på ulike områder.

Derfor må forebygging av mobbing være helt sentralt i barnehagens utviklingsarbeid. (Lund, 2015) Hun sier videre at noen temaer innenfor mobbing er mer sårbare og mindre omtalt enn andre. Et av dem er tematikken knyttet til voksne som mobber barn.

Med utgangspunkt i Olweus og Rolands definisjon på mobbing og anvendelse av begrepene, negative hendelser, gjentatt over tid og legger til ujevnt maktforhold, ser vi at ansatte i barnehagen kan utsette barn for mobbing ved at de negativt definerer barn og gjennom handling gir barna en følelse av manglende trygghet og tilhørighet i fellesskapet.

Når 1,3% ansatt i hver barnehage krysser av for at «barn fortjener å bli mobbet» og 7,5% mener at «barna selv har skyld for at de utsettes for mobbing», er alt over 0% for høye tall.

Ingen som jobber med barn skal ha slike holdninger. (Lund, I, Helgeland, A. Kovac V.B, Nome, D, Cameron, D.L, 2015).

VOKSNE SOM KRENKER BARN

Krenkelser kan sees i forhold til at barn har behov for ubetinget aksept, trygghet og utviklingsmuligheter.

Observasjoner gjort i barnehagene gjennom «Prosjekt førskole» avdekket at det var voksne som krenket barn. Dette gjennom:

- Uthenging. Negativ synliggjøring av
- barn i andres påhør
- Forskjellsbehandling
- Ignorering
- Ironi og sarkasmer
- Kommentarer
- Stemmeleie
- Blikk og kroppsspråk
- Å bli pratet over hodet på
- Erting

DET HANDLET OGSÅ OM VOKSNES SPRÅKBRUK:

- «Ikke si noe som helst. Bare sett deg ned og tenk over hva du har gjort!»
- «Jeg bryr meg ikke om hvor lei deg du er. «Gå dit og sett deg!»
- «Du er bare så irriterende. Du er gammel nok til å vite bedre!»
- «Se på meg når jeg snakker til deg!»

Personalet i barnehagen må tørre å si ifra når man ser en kollega overse eller bagatellisere gjentatte negativ hendelser mot barn.

EKSEMPEL:

Ansatt til en kollega: «Jeg skjønner godt at de andre barna rett som det er erter og plager Per og ikke vil være sammen med ham. Han er jo bare så irriterende med dette voksenpratet sitt»

Det samme gjelder når en kollega stempler barn som overfølsomme og skyldige i egen offerrolle.

Ansatt til kollega: «Ikke rart at barna erter Kari, for hun er jo så pysete og gråter for de minste ting. Skal se hun blir tøffere av at de erter henne litt»

Personalet i barnehagen har en plikt til å si ifra når de observerer at en kollega krenker et barn.

OBSERVASJON FRA EN BARNEHAGE I ARBEID MED «PROSJEKT FØRSKOLE»

Per på 4 år har hatt et uhell og har tisset på seg. En pedagogisk leder er sammen med Per ute i garderoben. En assistent kommer inn i garderoben sammen med to barn der Per står naken i påvente av tørre klær.

Assistenten overhører følgende: «Du får kle på deg selv når du ikke orker å gå inn på do. Kanskje vi skal ha på deg bleie, for du er jo blitt baby igjen!»

EKSEMPEL FRA OBSERVASJON I EN BARNEHAGE I FORBINDELSE MED «PROSJEKT FØRSKOLE»:

Det er viktig at hver enkelt ansatt tenker over at det er holdningene våre som ligger til grunn for handlingene vi utfører.

Barnehagene må tilstrebe å få til en kultur der tilbakemeldinger til hverandre blir en naturlig del av barnehagens grunnleggende arbeidsmetode. Hensikten med tilbakemeldingene er at vi gjør hverandre gode til beste for enkeltbarnet.

De voksne må se det enkelte barn, og dialog med enkeltbarn vil også påvirke deres sosiale rolle hos jevnaldrende. Et barn som voksne ser, oppmuntrer og viser interesse for, vil ha en tendens til å bli verdsatt av andre barn.

God gruppeledelse bidrar til avdekking fordi barna får tillit til de voksne og tør fortelle. I tillegg vil god ledelse av barnegruppa ofte føre til at en blir godt kjent med enkeltbarnet og kan lettere lese tegn.

Negativ oppmerksomhet fra voksne blir lagt merke til. Et barn som de voksne ignorerer eller gir mye negativ oppmerksomhet, kan lett bli uinteressant og lite attraktiv for de andre barna. Det kan igjen føre til at disse barna lettere blir utsatt for krenkelser fra andre barn.

Som ansatt i barnehage har man ansvar for mange barn som ikke bare vekker ømhet, men også irritasjon, sinne, likegyldighet og frustrasjon.

Du må overskride negative reaksjoner i deg selv, alle barna trenger din empati, ømhet og vilje til å gi omsorg.

HVA SKJER MED BARN SOM MOBBES?

Dessverre opplever også noen av de aller minste å bli ertet eller slått i barnehagen. En sårbar erfaring som kan bli med over i møte med skolen. Erting, plaging eller utestengning fra leken over tid kan bli et stort problem. Mobbing kan ha alvorlige og langvarige konsekvenser for mobbeofferet. Barn som er utsatt for mobbing kan utvikle forskjellige vansker.

- Det første som brytes ned er tillit, - det å stole på andre
- Føler seg utrygg
- Føler avmakt
- Utvikler negative forventninger til omgivelsene
- Negative forventninger til seg selv
- Dårlig selvbilde
- Reguleringsvansker

Selv om mobbingen har sluttet, kan mobbeofrene slite med konsekvensene mange år etterpå. I dag er det mange som står fram og forteller om erfaringer med mobbing og hvilke konsekvenser dette har fått for dem, enkelte helt fram til de har blitt godt voksne.

EKSEMPEL:

Kristian på 19 år droppet ut av videregående. Han sier mobbingen startet i barnehagen. «De voksne så liksom forbi det hele og sa jeg måtte ta igjen. Men jeg var så redd at jeg ikke hadde en sjanse til å gjøre noe som helst».

Dette er et eksempel som viser hvor viktig det er at vi får stoppet mobbing allerede i barnehagen. Vi må bygge sosialt robuste barn som går styrket inn i skoleløpet.

FORELDRESAMARBEID I AVDEKKING AV MOBBING

Både i arbeidet med å forebygge, avdekke og stoppe mobbing er det helt sentralt at barnehagen samarbeider med foreldrene. Den enkelte barnehage kan ikke velge om de vil samarbeide med foreldrene. De skal, i følge Barnehageloven § 2 som sier: «Barnehagen skal gi barn under opplæringspliktig alder gode utviklings- og aktivitetsmuligheter i nær forståelse og samarbeid med barnas hjem».

På foreldremøte/foreldresamtaler er det viktig å avklare gjensidige forventninger.

Tema mobbing må på dagsorden. Barnehagen må trygge foreldrene i forhold til hvordan de jobber med forebygging av mobbing og videre gjøre dem kjent med innhold i handlingsplan mot mobbing som skal gi gode føringer for hvordan man skal agere når mobbing oppstår. Det ble utarbeidet en foreldreversjon av handlingsplan.

Det er viktig at dersom foreldrene har mistanke om at deres barn blir mobbet eller er med på å mobbe andre barn, så må man ta opp sin bekymring med personalet. Barnehagen vil da i samarbeid med foreldrene sette i gang tiltak for å hjelpe både de barna som blir mobbet og de barna som mobber andre barn til å slutte med dette.

Foreldrene må ta kontakt med barnehagen hvis de merker endring i barnets atferd.

Endring i atferd hos barnet kan ha ulike årsaker, og det trenger ikke nødvendigvis være på grunn av mobbing. Det er viktig at barnehagen og foreldrene jobber sammen for å kunne avdekke årsaken til atferdsendringer hos barnet.

ENDRINGER I BARNS ATFERD

- Plager yngre barn eller søsken
- Vil ikke gå i barnehagen
- Blir «klengete» og søker mer voksenkontakt enn før
- Blir veldig stille og usynlige
- Begynner å tisse på seg
- Endrer spise og sovevaner
- Blir engstelig og redd
- Blir oppfarende og fort sint
- Får dårlig selvbilde
- Vil ikke eller greier ikke fortelle hva som er galt

For å få til en god dialog der foreldre er trygge på at det er greit å ta opp saker med barnehagen, må man bygge en solid grunnmur. Dette til barnets beste. Se fig.

TEMA PÅ FORELDREMØTE KAN BLANT ANNET VÆRE:

Foreldre som rollemodeller for sitt / sine barn

- Greier de å se hvordan barnet deres oppfører seg sammen med venner?
- Tenker de over at det som skjer innenfor husets fire vegger har stor betydning for hva slags samspillmønster barn kan utvikle?
- Tenker de gjennom hvordan de snakker om barn, ansatte og andre foreldre i barnehagen vår?
- Gjør dem oppmerksomme på at saker de vil ta opp/ gi informasjon om, som ikke egner seg for andre ører, bør en avtale et møte eller ringe barnehagen om.

Kanskje kan man utfordre foreldrene litt med følgende spørsmål.

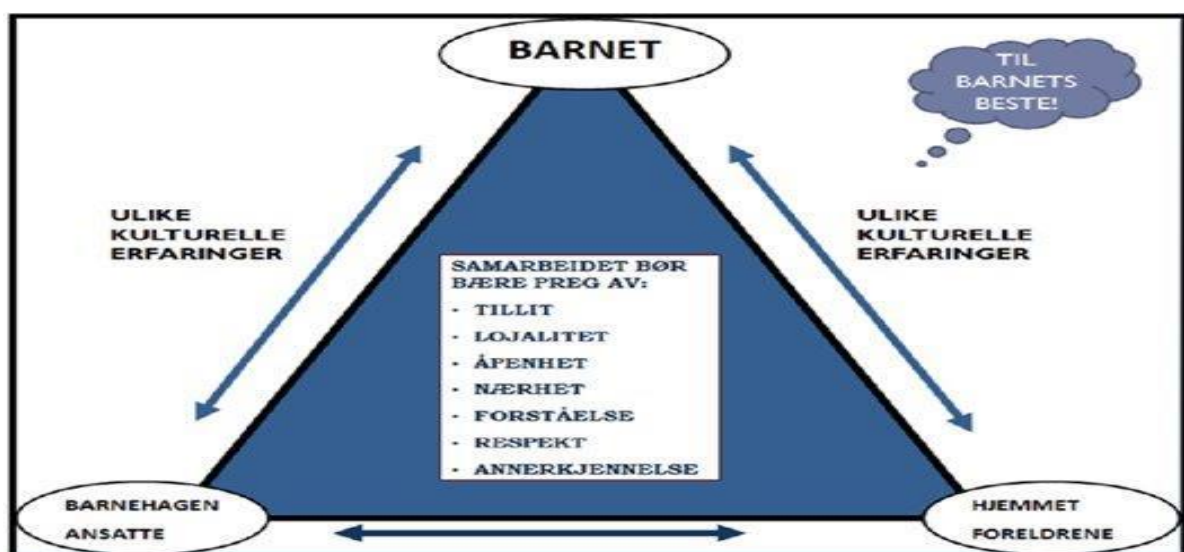
Hvordan ville du ha likt at:

- Ingen foreldre hilser på eller snakker med ditt barn?
- Ditt barn blir kommentert negativt av andre foreldre i garderoben mens barnet eller andre hører på?
- Ditt barn aldri blir bedt med hjem?
- Ditt barn er det eneste som ikke blir bedt i bursdag?

Dersom det blir avdekket at barn blir mobbet, er det viktig at personalet følger prosedyrene som er nedfelt i handlingsplan mot mobbing for den enkelte kommune. God dokumentasjon er svært viktig i videre arbeid. Etter å ha gjennomgått en god del handlingsplaner savnet jeg skjema for utfyllelse når foreldre melder bekymring til barnehagen. Et slik skjema ble laget og delt med barnehagene.

I samtaler med foreldrene til enten mobbeoffer eller mobber/mobbere er det viktig å tenke over at foreldre kan føle:

- Sorg over hva deres barn har opplevd/opplever- eller påfører andre
- Skyldfølelse (ikke trodd på barnet sitt eller forstått situasjonen)
- Skam over at barnet deres er utenfor eller holder andre utenfor
- Sinne overfor andre foreldre og personalet

BARNEHAGENS ARBEID MOT MOBBING HANDLER FØRST OG FREMST OM:

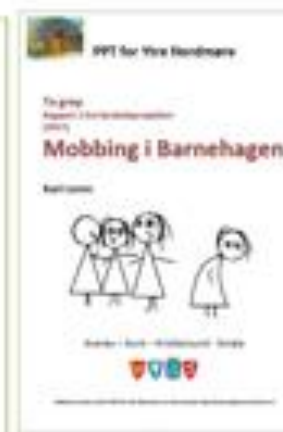
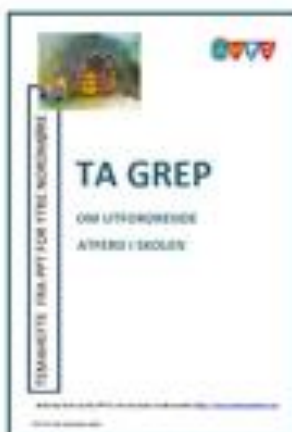
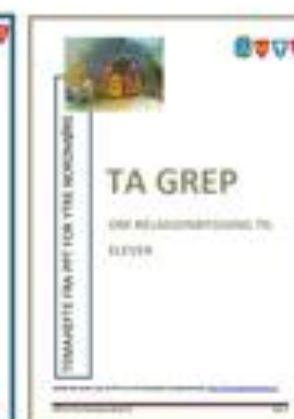
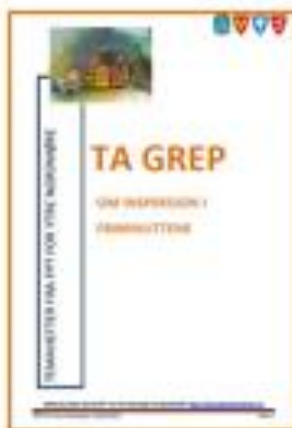
- Den tydelige voksne med et varmt hjerte og et klart hode.
- I hjertet ligger anerkjennelsen, holdningene og forståelsen for barn
- I hodet ligger kunnskapen som skal føre til konkrete handlinger, som forebygger og stopper mobbing.

SITERTE VERK

- Barnehaeloven. (2017, August 1). *Lov om barnehager*. Hentet fra Lovdata:
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64>
- Botting, N., & Conti-Ramsden, G. (2000). Social and behavioural difficulties in children with language impairment. *Child Language Teaching and Therapy Vol 16, Issue 2*, ss. 105-120.
- FN. (1989, November 20). *Barnekonvensjonen*. Hentet fra barneombudet.no: <http://barneombudet.no/dine-rettigheter/barnekonvensjonen/>
- Godtfredesen, M., Helgeland, A., Nome, D. Ø., Kovac, B. V., & Lansing, D. C. (2015). *Hele barnet, hele løpet; Mobbing i barnehagen*. (I. Lund, Red.) Hentet fra forebygging.no:
<http://www.forebygging.no/Global/mobbing%20i%20barnehagen%20rapport.pdf>
- Kvellido, Ø. (2010). Kvalitet i barnehagen. *Gyldendal Akademisk*, 16-36.
- Lamer, K. (2007). *Du og jeg og vi t*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lund, I. (2014). *De er jo bare barn*. Oslo: Pedlex.
- Lund, I., & Helegeland, A. (2016). *Mobbing i barnehagen*. Oslo: Pedlex.
- Mann, L. (1969). *Social Psychology*. New York: Wiley.
- Marvin, Cooper, & Hoffman, P. (2002, April). The Circle of Security project. *Attachment & Human Development Vol 4 No 1*, ss. 107-124.
- Olweus, D. (1974). *Hakkekyllinger og skolebøller. Forskning om skolemobbing*. Oslo: Cappelen.
- Olweus, D. (1992). *Mobbing i skolen. Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olweus, D., & Idøse, T. (2001). Aggression and bullying. *TOC, Volume 27, Issue 6*, ss. 446-462.
- Olweus, D., & Roland, E. (1983). *Mobbing. Bakgrunn og tiltak*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Pake, K. (2009). *Fra Plan til praksis III*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Pettersen, R. J. (1997). *Mobbing i barnehagen*. Oslo: SEBU.
- St.Meld 16 (2006-2007). (2006). *... og ingen sto igjen — Tidlig innsats for livslang læring*. Kunnskapsdepartementet: Oslo.
- St.Meld 41. (2009). *Kvalitet i Barnehagen*. Oslo: Stortinget.
- UDIR. (2011, Januar 10). *Rammeplan 2011*. Hentet fra Solsikke Barnehage:
<http://solsikken.barnehage.no/Fil/LastNedFil/bac6c344-8a12-4a40-b52b-7f599362ebd3>
- UDIR. (2017, August 8). *Rammeplan 2017*. Hentet fra Udir.no: <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeplan/>
- Vitaro, F., Brendgen, M., & Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development (30)*, ss. 12-19.
- Öhman, M. (1996). *Empati genom lek och språk*. Stockholm: Liber.

TA GREP Serien

Kan lastes ned fra

<http://www.pptytrenordmore.no>